

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
फैसला
०६९-WS-००६८

विषय: उत्प्रेषण, परमादेश ।

जिल्ला ललितपुर इमाडोल गा.वि.स. वडा नं. ५ स्थित दृष्टिविहीन सहयोग केन्द्र नेपालको
तर्फबाट ऐ. वडा नं. ७ बस्ने ऐ. का अध्यक्ष राजेन्द्र दुलाल-----१

निवेदक

विरुद्ध

नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री(हाल मन्त्रीपरिषद्का अध्यक्ष) प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को
कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौं-----१
नेपाल सरकार, कानून, न्याय, संविधान तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, काठमाडौं-----१
नेपाल सरकार, महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय-----१

विपक्षी

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(१) बमोजिम यस अदालतको
असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश
यसप्रकार छः-

निवेदक संस्था, संस्था दर्ता ऐन, २०१४ बमोजिम जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरमा,
मुख्यतः दृष्टिविहीन व्यक्तिहरुको अगुवाईमा दृष्टिविहीनलाई दैनिक जीवनमा परी आउने समस्या

तथा जीवन निर्वाहका लागि आवश्यक हुने दीर्घकालिन कार्यका लागि सेवा सहयोग अभिवृद्धि गर्ने गराउने उद्देश्यले विधिवत दर्ता भई सञ्चालन भइरहेको गैर सरकारी संस्था हो ।

वर्तमान नेपालको परिप्रेक्ष्यमा विभिन्न क्षेत्रमा राज्यले आरक्षणको व्यवस्था गरी राज्यबाट महिला, आदिवासी जनजाती, मधेशी, दलित, अपाङ्ग र पिछडिएको वर्गसमेतलाई राज्यको विभिन्न क्षेत्रहरूमा आरक्षणको व्यवस्था गरेको छ । यसर्थ लोक कल्याणकारी राज्यको हिसाबले यो व्यवस्था सराहनीय छन् । समावेशी र अपाङ्गमैत्रिको हिसाबले प्रचलित केही नेपाल कानूनमा व्यवस्था गरिएको छ । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ को उपदफा (७), ऐ. नियमावली, २०५० को नियम १४(क), अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ को विभिन्न दफाहरू र शिक्षा नियमावली, २०४९ को नियम ६० समेतका व्यवस्थाले हामी अपाङ्गसमेतका लागि राज्यले विषेश व्यवस्था गर्ने प्रयत्न गरेको देखिन्छ ।

उपरोक्त कानूनी व्यवस्था मध्ये निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा (७)(७) को व्यवस्थाले अपाङ्गको लागि राज्यद्वारा सरकारी सेवामा आरक्षणको व्यवस्था गरेको छ । जसलाई अपाङ्ग आरक्षणको हकमा प्रतिनिधि कानूनी व्यवस्थाको रूपमा पनि हेर्न सकिन्छ । जसमा “उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएता पनि निजामती सेवालाई समावेशी बनाउन खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पूर्ति हुने पदमध्ये पैतालिस प्रतिशत पद छुट्याई सो प्रतिशतलाई शत प्रतिशत मानी देहाय बमोजिमका उम्मेदवारहरू बीचमा मात्र छुट्याछुट्टै प्रतिस्पर्धा गराई पदपूर्ति गरिनेछ भन्ने उल्लेख गरी महिला ३३%, आदिवासी जनजाती २७%, मधेशी २२%, दलित ९%, अपाङ्ग ५% र पिछडिएको क्षेत्र ४% भनी आरक्षण कोटा यकिन गरिएको छ ।

अपाङ्गको हैसियतबाट शैक्षिक योग्यता हासिल गर्न सामान्य मानव तथा अन्य साधारण अपाङ्गभन्दा दृष्टिविहिन अपाङ्गलाई ज्यादै गाह्रो परिस्थिति हुँदाहुँदै, त्यसरी योग्यता हासिल गरेका सम्पूर्ण अपाङ्गलाई उपरोक्त प्रतिशतबाट छुट्याएको कोटामा समेत पाँच प्रतिशत गरिएको र त्यसमा पनि आँखा नदेख्ने दृष्टिविहिन अपाङ्गलाई र साधारण अपाङ्ग अर्थात् अरुको सहारा नलिई पनि आफ्नो दैनिक जीवन संचालन गर्न सक्ने अपाङ्गलाई बराबरी प्रतिशत र प्रतिस्पर्धामा राख्नु,

त्यसैभित्र आँखा नदेख्ने दृष्टिविहीन अपाङ्गलाई पनि समान प्रतिस्पर्धामा आउन बाध्य बनाइएको छ । जुन कुरा मानवीय दृष्टिकोणले असमानहरुका बीचमा समान प्रतिस्पर्धा गर्नुपर्ने बाध्यता भई सोहीबमोजिम राज्यको कानून पनि बनाइएको कुरा सरासर भेदभावपूर्ण छ ।

उपरोक्तबमोजिमको निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ को व्यवस्था तथा उपरोक्त अपाङ्ग संरक्षण ऐन, २०३९ का व्यवस्थाहरु शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ६० को अपाङ्गलाई विशेष शिक्षाको व्यवस्था गर्न सकिने छ भन्ने व्यवस्थासमेत अनिवार्य गर्ने पर्ने नभई भेदभावपूर्ण भएकाले र यसप्रकारका अन्य अपाङ्गसम्बन्धी नेपालका कानूनी व्यवस्थासमेत नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को उपधारा ३ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशद्वारा प्रदत्त समानताको हक, धारा १२ को उपधारा (२) द्वारा प्रदत्त पेशा रोजगार गर्न पाउन हक, धारा १८(२) द्वारा प्रदत्त सामाजिक सुरक्षाको हक प्रतिकूल भएकाले अन्य कानूनी उपचारको व्यवस्थाको अभावमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(१) बमोजिम सम्मानीत अदालतसमक्ष यो रिट निवेदन गर्न आएको छ ।

अतः अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ को दफा ४, दफा ६ को उपदफा (२), (३) दफा ७ को उपदफा (१), (२), (३) दफा ८ को उपदफा (१)(२)(५)(६), दफा ९, दफा १० को उपदफा (१)(२)(३)(४), दफा १६ को उपदफा (१), दफा १८ को उपदफा (३)(५) को “सक्नेछ” वा “सकिने छ” भन्ने व्यवस्था तथा शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ६० अपाङ्गका लागि विशेष शिक्षाको व्यवस्था गर्न सकिने छ भन्ने व्यवस्थासमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी सो स्थानमा अनिवार्य रुपमा दृष्टिविहीन अपाङ्गको हितका लागि गर्नुपर्ने काममा “गर्नेछ” “गरिने” भन्ने जस्ता बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्थाहरु गर्नु गराउनु र निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ को प्रावधान तथा अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ तथा अन्य आवश्यक कानूनमा आवश्यक संसोधन परिमार्जन समेत जो गर्नु पर्छ गरी, दृष्टिविहीन अपाङ्गहरुलाई विशेष अपाङ्गको श्रेणीमा राखी निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ को उपदफा (७) को खण्ड (ङ) मा भैरहेको पाँच प्रतिशत भन्ने व्यवस्था मध्ये २.५% अर्थात आधा जति कोटा दृष्टिविहीन अपाङ्गको लागि आरक्षण

गर्ने गरी, हाल विधायिका नभएको हुनाले तत्काल अध्यादेश मार्फत् र संसद गठन भएपछि संसद मार्फत् उक्त कानूनमा तथा अन्य प्रचलित सबै नेपाल कानूनमा उपर्युक्तबमोजिम दृष्टिविहीन अपाङ्गका हितकालागि आवश्यक सबै कानूनी प्रबन्ध गर्नु गराउनु भन्नेसमेत व्यहोराको परमादेश लगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पूर्जी जारी गरी पाउँ भन्ने निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरुलाई सूचना पठाई म्यादभित्र लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।१।१६ को आदेश ।

विपक्षी रिट निवेदकले यस मन्त्रालयसमेतलाई विपक्षी बनाउनु भएको छ । तर विपक्षी बनाउनु पर्नाको खास कारण रिट निवेदनमा कहीं कतै खुलाउनु सक्नु भएको छैन । मन्त्रालयको कुन काम कारवाहीबाट विपक्षीको हक अधिकारमा के कस्तो आघात पर्न गएको हो, सोको पुष्टी गर्न नसक्नु भएकोले निवेदकको दावी जिकीर स्वतः बदरभागी छ । निवेदकले रिट निवेदनमा उल्लेख गर्नु भएका अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ का दफा ४, ६, ८, ९, १०, १६ तथा १८ मा उल्लेख भएबमोजिमका सुविधा तथा सहूलियतहरु प्रचलित कानूनबमोजिम परिभाषित अपाङ्गहरुलाई राज्यको स्रोत र साधनको अधिनमा रही सामाजिक न्यायको आधारमा उपलब्ध गराई नै रहेको हुँदा यस्ता सुविधाहरु निवेदकको मागबमोजिम बाध्यात्मक नभई लोक कल्याणकारी राज्यले उपयुक्तताको आधारमा वितरण गर्नुपर्ने हुँदा यस्ता विषयलाई बाध्याकारी बनाई पाउँ भनी निवेदकले गरेको दावी जिकिर बदरभागी छ भन्ने महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०६९ बमोजिम अपाङ्ग र अशक्तको संरक्षणसम्बन्धी विषय यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्र भित्रको विषय नभएको हुँदा र विपक्षी रिट निवेदकको यस मन्त्रालयको के कस्तो काम कारवाहीबाट निजको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ द्वारा प्रदत्त मौलिक हक एवं अन्य कानूनी हक अधिकारमा आघात पुगेको हो कुरा रिट

निवेदनमा प्रष्टसँग उल्लेख गर्न नसक्नु भएको हुँदा विना आधार र कारण यस मन्त्रालयसमेतलाई विपक्षी बनाई दायर भएको रिट निवेदन निरर्थक छ ।

जहाँसम्म अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ को विभिन्न दफा उपदफामा “सक्नेछ” वा “सकिनेछ” भन्ने व्यवस्था तथा शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ६० को अपाङ्गका लागि विशेष शिक्षाको व्यवस्था गर्न सकिने छ भन्ने व्यवस्थासमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी सो स्थानमा अनिवार्य रूपमा दृष्टिविहीन अपाङ्गको हितका लागि गनुपर्नेमा काममा “गर्नेछ” “गरिनेछ” भन्ने जस्ता बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्थाहरु गर्नु गराउनु भन्ने र निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ को प्रावधान तथा अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ तथा अन्य आवश्यक कानूनमा आवश्यक संशोधन गरी परिमार्जन समेत जो गर्नु पर्छ गरी दृष्टिविहीन अपाङ्गहरुलाई विशेष अपाङ्गको श्रेणीमा राखी निजामती सेवा ऐन, २०४८ को दफा ७ को उपदफा (७) को खण्ड (ड) मा भैरहेको पाँच प्रतिशत भन्ने व्यवस्था मध्ये २.५% अर्थात आधा जति कोटा दृष्टिविहीन अपाङ्गका लागि आरक्षण गर्ने गरी कानूनी प्रबन्ध गर्नु गराउनु भन्ने विषय छ, सो सम्बन्धमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को उपधारा (३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश अनुसार शारिरीक वा मानसिक रूपले अशक्त व्यक्तिको संरक्षण, सशक्तिकरण वा विकास गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको, अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ का उल्लेखित दफाहरुका प्रावधानहरु निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ को प्रावधान र शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ६० मा नेपाल सरकारले उपलब्ध साधन र श्रोतले भ्याएसम्म अपाङ्गको हितका लागि आवश्यक कार्य गर्नसक्ने व्यवस्था गरेको तथा सो व्यवस्थाबाट दृष्टिविहीन अपाङ्गका लागि समेत लाभ पुग्ने नै हुनाले संविधानको धारा १२, १३ र १८ प्रतिकूल नभएकोले बदर हुनुपर्ने भन्ने रिट निवेदकको जिकिर उपयुक्त छैन भन्ने कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार, संविधान तथा कानूनको परिपालना गरी गराई कानूनी राज्यको अवधारणालाई साकार पार्ने र नागरिकका संविधान तथा कानून प्रदत्त हक, अधिकारहरुको सम्मान, संरक्षण एवं सम्बर्द्धन गर्ने कुरामा प्रतिवद्ध रहेको छ । अपाङ्गहरुको हितको संरक्षण तथा सम्बर्द्धन

गर्न, अपाङ्ग हुने परिस्थितिको रोकथाम गरी निराकरण गर्न, अपाङ्गहरुको स्वास्थ्य, शिक्षा, स्याहार, तालिम र उनीहरुको समानताको हक तथा रोजगारीसमेतको कल्याणकारी आवश्यक व्यवस्थाहरु गरी अपाङ्गहरुलाई समाजकै सक्षम सदस्य एवं सक्रिय रूपमा उत्पादनशील नागरिक बनाउनको लागि अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ (यसपछि 'ऐन' भनिएको) जारी भएको पाइन्छ । विपक्षी निवेदकको दावी लिनु भएको ऐनका विभिन्न दफाहरुमा अपाङ्ग व्यक्तिलाई राज्यका तर्फबाट विभिन्न सेवा तथा सुविधाहरु प्रदान गर्न सकिने व्यवस्थाहरु रहे, भएको पाइन्छ । ऐनका दफा ६, ७, ८, १० लगायतमा प्रयुक्त 'सक्नेछ' भन्ने वाक्यांशका कारण ऐनका यी व्यवस्थाहरु स्रोत र साधनको उपलब्धताका आधारमा राज्यले क्रमशः प्रदान गर्दै जाने भन्ने कुरालाई जनाउँदछ । नेपाल सरकारले निजामती सेवा लगायत सार्वजनिक सेवा, सुविधाको उपभोगमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुका लागि आरक्षण प्रदान गर्दै आएको छ । नेपाल सरकारका नीति तथा कार्यक्रमहरुमा समेत अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको हकहितका लागि विभिन्न किसिमका कार्यक्रमहरु समावेश गरी सञ्चालन हुँदै आएका छन् । यस सन्दर्भमा सम्मानीत अदालतबाट विभिन्न रिट निवेदनहरुमा निर्देशनात्मक एवं परमादेश जारी भई तत्सम्बन्धमा अन्धा अपाङ्ग बहिरा तथा सुस्तमनस्थिति भएका व्यक्तिलाई सार्वजनिक विद्यालय, महाविद्यालय र तालिम केन्द्रमा निःशुल्क भर्ना लिई अन्य कुनैपनि किसिमको शुल्क नलिने व्यवस्था मिलाइएको छ । अस्पताललाई अपाङ्गमैत्री बनाउन विगत तीन वर्षदेखि च्याम्प निर्माण गर्ने, अपाङ्गहरुलाई अत्यावश्यक औषधी निःशुल्क वितरण गर्ने, अस्पतालहरुबाट अपाङ्ग, असहायको लागि विशेष छुट एवं निःशुल्क उपचारको व्यवस्था र अपाङ्ग असहायहरुको सेवाको लागि गैरसरकारी संस्थाहरुलाई अनुदान दिने कार्य भइरहेको छ । अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई आन्तरिक हवाई यात्रामा दिइने छुट वा सहुलियत सम्बन्धी कार्यविधि, २०६३ को मस्यौदा मिति २०६३।२।२६ मा स्वीकृति गरी सम्बन्धित निकायहरुमा कार्यान्वयनका लागि पठाईसकिएको । साथै अपाङ्ग सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति तथा कार्ययोजना, २०६३ निर्माण गरी लागु भई अपाङ्गताको परिभाषा र अपाङ्गपनको निर्धारण गरी २०६३ देखि लागु गरिएको छ ।

ऐनले अपाङ्गहरूका लागि उपलब्ध गराउने भनेको सेवा, सुविधा उपलब्ध गराउन नेपाल सरकार प्रतिबद्ध रहेको, राज्यको स्रोत र साधनले भ्याएसम्म अपाङ्ग व्यक्तिहरूका लागि सेवा र सुविधाहरू प्रदान गरिएको र भविष्यमा यसमा अभूत वृद्धि गर्दै लगिने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु । ऐनमा “सकिनेछ” वा “सक्नेछ” भन्ने शब्दहरू प्रयोग हुँदा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको हक अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने दायित्वबाट राज्य विमुख हुने कुरा आउँदैन । अतः विपक्षीले दावी लिएका ऐनका दफा ४, दफा ६ को उपदफा (२)(३), दफा ७ को उपदफा (१), (२), (३) दफा ८ को उपदफा (१)(२)(३)(५)(६) दफा ९, दफा १० को उपदफा (१)(२)(३)(४), दफा १६ को उपदफा (१) दफा १८ को उपदफा (३)(५) का व्यवस्थाहरू बदर गर्न मिल्दैन ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ को खण्ड (ड) मा अपाङ्ग व्यक्तिका लागि निर्धारण गरिएको पाँच प्रतिशत पद आरक्षणसम्बन्धी व्यवस्था दृष्टिविहीनका हकमा असमान रहेको भन्ने विपक्षीको अर्को दावीको सम्बन्धमा हेर्दा समानताको सिद्धान्तले समानहरूका बीच समान र असमानकाबीच असमान व्यवहारलाई बुझाउँदछ । यस सम्बन्धमा सम्मानीत अदालतबाट धेरै मुद्दामा सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भइसकेका छन् । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३(३) का प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश, धारा ३५(१४) लगायतमा ‘अपाङ्ग’ शब्द उल्लेख भएतापनि संविधानमा ‘अपाङ्ग’ शब्दको परिभाषा र अपाङ्गलाई दृष्टिविहीन, बहिरो, सुस्त मनसिर्थित आदि आधारमा वर्गिकरण गरेको पनि पाइँदैन । अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ को दफा २(क) ले ‘अपाङ्ग’ भन्नाले सामान्य दैनिक चर्या गर्न शारिरीक वा मानसिक तवरले असमर्थ वा असक्षम भएको नेपाली नागरिकलाई सम्झनुपर्छ । सो शब्दले कानो, अन्धो, बहिरो, लाटो लठेब्रो, लुलो, कुजो, लङ्गडो, खोरण्डो, डुँडो वा सुस्त मनस्थिति भएको व्यक्तिलाई समेत जनाउँछ भनी सबै किसिमका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई समेट्ने गरी परिभाषा गरिएको देखिन्छ । विभिन्न किसिमका अपाङ्गता हुने भएकोले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूबीच पनि वर्गिकरण गरी आवश्यकताको आधारमा थप व्यवस्था गर्नुपर्ने अवस्था हुन सक्छ । अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ जारी हुनुपूर्वको कानून हो । यसका साथै अपाङ्गता भएका

व्यक्तिहरुको अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नको निम्ति बनेको United Nations Conventions on the rights of persons with disabilities को नेपाल पक्ष राष्ट्र भइसकेको परिप्रेक्ष्यमा संविधान एवं उक्त महासन्धीको भावना अनुसार सोसमेत परिमार्जन गर्नुपर्ने आवश्यकतासमेत रहेको छ । यस सम्बन्धमा नेपाल सरकार, महिला तथा बालबालिका मन्त्रालयबाट आवश्यक गृहकार्य भइराखेको अवस्था पनि छ । निजामती सेवामा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुका लागि छुट्टाइएको पाँच प्रतिशत अन्तर्गत दृष्टिविहीन अपाङ्गहरुलाई आधा कोटा छुट्टाउनु पर्दछ भनी रिट निवेदकले लिएको जिकिरका सम्बन्धमा हेर्दा खुद्रा आधारमा यो यति प्रतिशत हुनुपर्दछ भन्नुभन्दा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको खास आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्नको लागि बृहद र एकिकृत एवं व्यवस्थापकीय विषय भएको र प्रस्तुत विषयका सम्बन्धमा विधायिकाबाट नै अन्तिम रुपमा निक्कौल हुने भएकोले यस सम्बन्धमा रिट निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी गर्नु उपयुक्त नहुने भएकोले रिट खारेज गरी पाऊँ भनी सम्मानित अदालत समक्ष सादर अनुरोध गर्दछु । रिट निवेदन खारेज गरी पाऊँ भन्ने नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्का अध्यक्षको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल अध्ययन गरियो । विपक्षी नेपाल सरकार तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री संजिव रेग्मीले नेपाल सरकारले अपाङ्ग व्यक्तिहरुका लागि राज्यको श्रोत र साधनले भ्याएसम्मको सेवा र सुविधा उपलब्ध गराउन प्रतिवद्ध छ । यस अदालतबाट विभिन्न मुद्दामा अपाङ्ग व्यक्तिका सम्बन्धमा जारी भएको निर्देशात्मक आदेशको पालना नेपाल सरकारले गरिरहेको छ । अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ तथा अन्य ऐनमा अपाङ्ग व्यक्तिका सम्बन्धमा प्रयोग भएका शब्दावली एवम् अपाङ्ग व्यक्तिको परिभाषासमेत संविधान विपरित छैनन् । ऐनमा “सक्नेछ” वा “सकिनेछ” भन्ने शब्दावली प्रयोग भएकै कारण राज्यले अपाङ्ग व्यक्तिलाई प्रदान गर्ने सेवा र सुविधाको दायित्वबाट पछिने हुँदैन । निवेदन मागबमोजिम रिट जरी हुने सक्ने अवस्था नहुँदा खारेज हुनु पर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

उक्त बहससमेतलाई सुनी मिसिल संलग्न निवेदन एवम लिखित जवाफ सहितका कागजात अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो होइन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको मुख्य दावी हेर्दा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७, शिक्षा नियमावली, २०४९ को नियम ६० को व्यवस्थाले दृष्टिविहीन अपाङ्ग र अन्य अपाङ्गलाई बराबरी प्रतिस्पर्धामा आउनुपर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था र अपाङ्ग कल्याण ऐन २०३९ को दफा ४ लगायतका विभिन्न दफा, उपदफामा अपाङ्ग व्यक्तिका सम्बन्धमा राज्यले पुरा गर्नुपर्ने दायित्व सम्बन्धमा “सक्नेछ” वा “सकिनेछ” भनी उल्लेख भएका शब्दावलीहरु नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को उपधारा ३ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशद्वारा प्रदत्त समानताको हकसमेतको विपरित छ । संविधानविपरित रहेका उल्लिखित प्रावधान उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी सो शब्दको स्थानमा दृष्टिविहीन अपाङ्गको हितमा काम “गर्नेछ” “गरिनेछ” भन्ने जस्ता बाध्यात्मक व्यवस्था गर्नु भन्ने आदेश जारी गरी पाऊँ र दृष्टिविहीन अपाङ्गहरुलाई विशेष अपाङ्गको श्रेणीमा राखी निजामती सेवा ऐन, २०४९ मा भएको अपाङ्गका लागि छुट्टयाइएको ५ प्रतिशत भन्ने व्यवस्था मध्ये २.५ प्रतिशत अर्थात् आधा कोटा दृष्टिविहीन अपाङ्गको लागि आरक्षण गर्ने गरी दृष्टिविहीन अपाङ्गका हितका लागि आवश्यक सबै कानूनी प्रबन्ध गर्नु गराउनु भन्ने परमादेश जारी गरी पाऊँ भन्ने दावी लिइएको पाइन्छ ।

विपक्षी मध्येका प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफमा निवेदकले दावी लिएको ऐनमा प्रयुक्त भएका “सक्नेछ” भन्ने वाक्यांशका व्यवस्थाहरु राज्यका स्रोत र साधनको उपलब्धताको आधारमा क्रमशः प्रदान गर्दै जाने भन्ने भई सरकारका नीति तथा कार्यक्रमहरुमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको हकहितका लागि विभिन्न किसिमका कार्यक्रमहरु सञ्चालन हुँदै आएका छन् । ऐनमा “सकिनेछ” वा “सक्नेछ” भन्ने शब्द प्रयोग हुँदैमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको हक अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने दायित्वबाट राज्य विमुख हुँदैन ।

निवेदकले दावी गरेबमोजिमका ऐनका व्यवस्था संविधानसँग बाभिएको नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेतको जिकिर रहेको पाइन्छ ।

रिट निवेदकले अन्तरिम संविधानद्वारा प्रदत्त समानताको हकसँग बाभिएको भनी दावी लिएको कानूनहरुको व्यवस्था हेर्दा अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ को दफा ४ मा अपाङ्गहरुको हितको संरक्षण सम्बन्धी व्यवस्था भएको पाइन्छ । त्यस्तै दफा ६ को उपदफा (२) र (३) मा अपाङ्गलाई शिक्षा दिने शिक्षकहरुलाई उपयुक्त तालिम दिने र अन्धा बहिरा र सुस्त मनस्थिति भएकालाई शिक्षा दिने विशेष प्रकारको व्यवस्था सम्बन्धी, दफा ७ मा स्वास्थ्य तथा औषधि उपचार सम्बन्धी, दफा ८ मा तालिम तथा रोजगारी सम्बन्धी, दफा ९ मा अपाङ्गहरुमा बढी मात्रामा अपाङ्ग भएका व्यक्तिहरुले सुविधा तथा सहूलियतमा प्राथमिकता पाउने सम्बन्धी, दफा १० मा सुविधा तथा सहूलियत सम्बन्धी, दफा १६ मा मानसिक विक्षिप्तता भएका अपाङ्ग सम्बन्धी र दफा १८ मा अपाङ्ग सम्बन्धी प्रशासनिक व्यवस्थासँग सम्बन्धित कानूनी व्यवस्था उल्लेख भएको पाइन्छ । त्यस्तै शिक्षा नियमावली, २०४९ को नियम ६० मा अपाङ्ग व्यक्तिको लागि विशेष शिक्षाको व्यवस्थासँग सम्बन्धित रहेको पाइन्छ । उल्लिखित व्यवस्थाहरु समग्ररूपमा संविधानसँग बाभिएको भन्ने निवेदकको दावी नभई उक्त व्यवस्थाहरुको परिपालन गर्न “सक्नेछु” वा “सकिनेछु” भन्ने शब्दावलीसम्म संविधानद्वारा प्रदान गरिएको समानताको हक विपरित रहेको भन्ने निवेदकको कथन रहेको छ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ मा समानताको हक अन्तर्गत धारा (१) मा सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा सम्पन्न हुनेछन् । कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट बञ्चित गरिने छैन भन्ने व्यवस्था छ । सोही धाराको उपधारा (२) मा सामान्य कानूनको प्रयोगमा कुनै पनि नागरिक माथि धर्म, वर्ण, लिङ्ग, जातजाति, उत्पत्ति, भाषा वा वैचारिक आस्था वा ती मध्ये कुनै कुराको आधारमा भेदभाव गरिने छैन भन्ने व्यवस्था भई उपधारा (३) मा राज्यले नागरिकहरुका बीच धर्म, वर्ण, जातजाति, लिङ्ग, उत्पत्ति, भाषा वा वैचारिक आस्था वा ती मध्ये कुनै कुराको आधारमा भेदभाव गर्ने छैन भन्ने उल्लेख छ ।

उक्त धारा १३ को समानताको हक अन्तर्गत उपधारा (३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा महिला, दलित, आदिवासी, जनजाती, मधेशी वा किसान, मजदुर वा आर्थिक सामाजिक वा सांस्कृतिक दृष्टिले पिछडिएको वर्ग वा बालक, वृद्ध तथा अपाङ्ग वा शारीरिक वा मानसिक रूपले अशक्त व्यक्तिको संरक्षण सशक्तिकरण वा विकासको लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न रोक लगाएको मानिने छैन भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ ।

त्यसैगरी राज्यको दायित्व, निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरु अन्तर्गत धारा ३३ मा राज्यको दायित्व अन्तर्गत देहाय (घ)(१) मा मुलुकको राज्य संरचनाका सबै अङ्गहरुमा मधेशी, दलित, आदिवासी जनजाती, महिला, मजदूर, किसान, अपाङ्ग पिछडिएका वर्ग र क्षेत्र सबैलाई समानुपातिक समावेशीको आधारमा सहभागी गराउने कुरा राज्यको दायित्व भएको उल्लेख छ । त्यस्तै धारा ३४ मा राज्यको निर्देशक सिद्धान्तहरु अन्तर्गत उपधारा (१४) मा राज्यले महिला, दलित, आदिवासी जनजाति मधेशी, मुस्लिम लगायत अल्पसंख्यक, भूमिहिन, सुकुम्बासी, कमैया, अपाङ्ग, पिछडिएको क्षेत्र तथा समुदाय र द्वन्द्व पीडितका लागि सकारात्मक विभेदका आधारमा विशेष व्यवस्था गर्ने नीति अवलम्बन गर्ने छ भन्ने उल्लेख छ ।

उल्लिखित संवैधानिक व्यवस्थाको पृष्ठभूमिमा हेर्दा राज्य वा सरकारले विशेष अवस्था र परिस्थितिका नागरिकहरुलाई कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गरी सकारात्मक विभेदको सिद्धान्तबमोजिम निजहरुको संरक्षण, सशक्तिकरण वा विकास गर्नु राज्यको दायित्व हो भन्ने कुरामा विवाद हुन सक्तैन । उपर्युक्त संवैधानिक व्यवस्थाको परिप्रेक्ष्यमा अपाङ्गहरुको संरक्षण तथा कल्याणकारी व्यवस्था गर्ने मूल उद्देश्यका साथ अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ जारी भएको देखिन्छ । उक्त ऐनको प्रस्तावनामा अपाङ्गहरुको हितको संरक्षण तथा सम्बर्द्धन गर्न, अपाङ्ग हुने परिस्थितिको रोकथाम गरी निराकरण गर्न, अपाङ्गहरुको स्वास्थ्य, शिक्षा, स्याहार, तालिम र उनीहरुको समानताको हक तथा रोजगारीसमेतको कल्याणकारी आवश्यक व्यवस्था गरी अपाङ्गहरुलाई समाजकै सक्षम एवम सक्रिय सदस्यका रूपमा उत्पादनशील नागरिक बनाउने भन्ने उक्त ऐनको उद्देश्य रहेको देखिन आउँछ । उक्त उद्देश्य प्राप्तिका लागि सो ऐनका विभिन्न दफा

उपदफाहरुमा अपाङ्ग व्यक्तिहरुको संरक्षण, सम्बर्द्धन र सेवा सुविधालगायतका विभिन्न व्यवस्थाहरु भएको पाइन्छ ।

वस्तुतः नागरिक एवं राजनीतिक प्रकृतिका मौलिक हकको प्रचलनका विषयमा राज्यको तटस्थ भूमिका रहने भई व्यक्तिले आफ्नो स्वेच्छाले वा उसको अनुकूलता हेरी तटस्थ कानूनी प्रावधानको उपयोग गर्ने कुरा आउँछ भने सामाजिक, आर्थिक एवं सांस्कृतिक प्रकृतिका हकहरुलाई पनि आजकल संविधानको मौलिक हकको अंश बनाई समावेश गर्ने प्रवृत्ति रहेको पाइन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधानले पनि उल्लेख्य संख्यामा त्यस्ता हकहरुलाई स्थान दिएको हुँदा त्यस्ता हकहरु उपभोग गर्न सक्ने क्षमता हासिल गर्न नसकेको अवस्थामा त्यस्ता व्यक्ति वा समुदायलाई कानूनले प्रदान गरेको हक वा अवसर उपभोग गर्न सक्षम बनाउन राज्यको तर्फबाटै सकारात्मक सहयोग, समर्थन र प्रयास गरी त्यस्ता वर्गलाई सघाउनु पर्ने अवस्था रहन सक्तछ । समाजका सबै समुदाय, वर्ग, लिङ्ग वा तप्काका व्यक्तिहरु बीच समान क्षमताहरु नहुन सक्तछ र त्यतिकै कारणले कानूनी हक, लाभ वा सुविधाहरुमा समान पहुँच प्राप्त गर्न सकेनन् वा भेदभावपूर्ण परिस्थितिहरु निर्माण हुन गयो भने कानूनी राज्य अन्तर्गत पनि औपचारिक रुपमा नै भेदभावपूर्ण आधारहरुको गुञ्जाइस निर्माण गरी दिएको हुन जान्छ । यसैका निम्ति नै राज्यले सकारात्मक विभेद वा सहयोग र समर्थन जुटाई दिनुपर्ने हुन आउँछ । कानूनको समान प्रशासन गर्न र न्यायको सार्वभौम अनुभूति दिलाउन राज्यले भेदभावका अनेकौं चरणहरु, रुपहरु र तहहरुको समुचित सम्बोधन नगरी संभव हुँदैन । अन्य हकहरुको अतिरिक्त समानताको हकमा सम्बन्धमा सो प्रश्न अझै महत्वपूर्ण हुन्छ । समानताको हकको प्रयोग र पालनाको लागि मात्र होइन, अन्य मौलिक हकको उपयोगमा समानता र समन्यायिकता सुनिश्चित गर्नको लागि पनि समानता सम्बन्धी विधिशास्त्रलाई समानता सापेक्ष बनाउन जरुरी हुन्छ । समानताको हकलाई यथार्थमा अनुभूति गराउनको लागि समान अवस्था र परिस्थितिका नागरिकहरुबीच समान व्यवहार र असमान अवस्था र परिस्थितिका नागरिकहरु बीच असमान व्यवस्था गर्नुपर्ने गरी सकारात्मक विभेद र तार्किक वर्गीकरणको सिद्धान्तबमोजिम राज्यले आफ्नो कर्तव्य निर्वाह गर्नुपर्ने हुन्छ ।

संविधानका विभिन्न धारा र उपधाराहरूमा व्यवस्था भएका हकहरू आफैं क्रियाशील हुने हक होइनन् । ती हकहरूलाई यथार्थमा कार्यान्वयनमा ल्याउन आवश्यक ऐन नियमहरूको तर्जुमा गरी कानूनी व्यवस्थामार्फत् प्रचलन गर्ने गराउने कर्तव्य राज्यको हो । यसै प्रसंगमा संविधानमा अपाङ्ग व्यक्तिहरू सम्बन्धमा प्रदान गरिएको संवैधानिक हकलाई यथार्थमा परिणत गराउन अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ जारी भई लागु भएको भन्ने कुरामा विवाद छैन । यसरी हाम्रो संविधानले मौलिक हकका रूपमा र राज्यको दायित्व, निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिको रूपमा अपाङ्ग व्यक्तिहरूका सम्बन्धमा आवश्यक र समुचित कल्याणकारी व्यवस्था गर्ने कुराको संवैधानिक प्रत्याभूति प्रदान गरिएको अवस्थामा अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ लगायतका अन्य ऐनहरूमा प्रयोग भएका “सक्नेछ” वा “सकिनेछ” भन्ने शब्दावलीले संविधान प्रदत्त मौलिक हक उपर अनुचित बन्देज लगाइएको भन्ने अर्थ गर्न मिल्ने हुँदैन । “सक्नेछ” वा “सकिनेछ” भन्ने वाक्यांश ऐनमा प्रयोग भएको कारणले राज्यले अपाङ्ग, व्यक्तिहरूका सम्बन्धमा पुरा गर्नुपर्ने दायित्वबाट विमुख हुने भन्न मिल्दैन ।

कानूनमा उल्लेख हुने ‘सक्नेछ’ वा ‘सकिनेछ’ भन्ने जस्ता अभिव्यक्तिहरूले कुनै कुरा नगरे पनि हुने वा गर्नु नपर्ने उन्मुक्ति दिएको भन्ने अर्थमा कदापि बुझ्नु हुँदैन । ति त सम्बन्धित हक वा प्रावधान कार्यान्वयन गर्नको लागि चाहिने तयारी वा आवश्यक स्रोत साधनको धान्ने क्षमता वा प्रचुरता जस्ता कुरामा कुनै समस्याले अवरोध नहोस् भन्ने दृष्टिकोणले व्यवस्थित र नियोजित गर्नको लागि राखिएका अभिव्यक्तिहरू हुन् । त्यस्तो अभिव्यक्तिले कहिले पनि पुरा नगरे पनि हुने दायित्वलाई इंगित गरेको वा तिनको पृष्ठपोषण गरेको संभन्न मिल्दैन । कुनै कानूनमा हकको रूपमा कुनै कुरालाई स्वीकार गरेपछि त्यसको कार्यान्वयन र संरक्षण नै स्वभाविक परिणति बन्नुपर्दछ र बन्दछ पनि । विकास, क्षमता वा चरणको कारणले काल विशेषको वा अवस्था विशेषको तयारीको लागि दिइने किञ्चित अवसर वा स्थानलाई नकारात्मक रूपमा इन्कार गर्ने हदसम्म बुझ्न खोजियो भने त्यो हकको विधिशास्त्रको मान्यता विरुद्धको गम्भीर अपराध वा षडयन्त्र हुन जान्छ । त्यसैले जुन अर्थमा ‘सकिनेछ’ वा ‘सक्नेछ’ भन्ने शब्दहरूको आधारमा प्रतिवाद गर्ने शैली देखा परेको छ,

त्यो स्तुत्य र ग्राह्य भने छैन । हकहरु चाहे ति नागरिक वा राजनैतिक प्रकृतिको होस् अथवा आर्थिक सामाजिक प्रकृतिको होउन, सबैको सही अर्थमा प्रयोग हुन सक्ने अवस्थाहरु सिर्जना हुनुपर्दछ र खास गरेर आर्थिक सामाजिक र सांस्कृतिक हकहरुको सम्बन्धमा त राज्यले योजनाबद्ध ढंगले प्रगतिशील रुपमा लोक कल्याणकारी राज्यको मान्यता बमोजिम तिनको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुने शर्तहरु सिर्जना गरिदिनु पर्दछ । यस्तो हकलाई हक हो वा होइन भन्ने अर्थमा होइन, कसरी निरन्तर प्रगतिशील र सकारात्मक रुपमा व्यवहारमा रुपान्तरण गर्ने भन्ने कुरा महत्वपूर्ण हुन्छ ।

प्रस्तुत सन्दर्भमा विवादित हक वा व्यवस्था तत्काल कार्यान्वयन भई नसकेको कारणले संविधान संगत हो वा होइन भन्ने प्रश्न होइन । त्यस्ता हकहरु कार्यान्वयन हुन नसक्नु संविधानसँग बाभिएको कारणको पनि होइन । निवेदकले उल्लेख गरेका हकहरु संविधान संगत छन् र राज्यको दायित्वहरु पनि संविधान संगत नै छन् । केवल तिनको प्रभावकारी कार्यान्वयनको चरणहरु निरन्तर रहनुपर्ने महत्वपूर्ण कुरा हो । जहाँसम्म अपाङ्गहरुलाई छुट्याउन पर्ने सिटहरु वा संरक्षणका कुराहरु छन्, ति कुराहरु उपर्युक्त उल्लिखित हकहरुको सन्दर्भमा नै हेर्नु पर्ने हुन आउँछ । संविधानले नै खास व्यवस्था वा मापदण्ड तोकिएकोमा सोही बमोजिम र नतोकिएको अवस्थामा सरकारले कानून वा नीति बनाएर उपयुक्त हुने किसिमका व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ । यस अवस्थामा आएर कुन दायित्व संविधानसँग बाभिएको छ भनी छान्न गाह्रो हुन्छ, ति त निरन्तर प्रयोग र पालना गरिरहनुपर्ने कुरा हो । यस अवस्थामा निवेदकले दावी गरेको विषयवस्तु उपर न्यायिक पुनरावलोकनको रोहवाट विचार गरी रहनुपर्ने अवस्था नहुँदा निवेदकको माग बमोजिम आदेश जारी गरी रहनु परेन । रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ ।

अब रिट निवेदकले दावी लिएको दृष्टिविहीन अपाङ्ग व्यक्ति र अन्य प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ को उपदफा ७ को खण्ड (ड) लगायतका अन्य ऐनहरुले बराबरी श्रेणीमा राखी दृष्टिविहीन अपाङ्गलाई पनि समान प्रतिस्पर्धामा आउनुपर्ने गरी बनाइएको कानून भेदभावपूर्ण रहेको भन्ने जिकिर सम्बन्धमा विचार गर्दा, निजामती सेवा ऐन,

२०४९ को दफा ७ को उपदफा (७) मा निजामती सेवा प्रवेशका लागि अपाङ्ग व्यक्तिहरुका लागि पाँच प्रतिशत पद छुट्याई सो प्रतिशतलाई शतप्रतिशत मानी अपाङ्ग व्यक्तिहरुका बीचमा मात्र प्रतिस्पर्धा गराई पदपूर्ति गरिने व्यवस्था भएको पाइन्छ । त्यस्तै अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०४९ मा पनि अपाङ्गता भएको सबै व्यक्तिहरुको संरक्षण तथा कल्याण गर्नको लागि बनेको देखिन्छ ।

उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाहरुको अध्ययन गर्दा अपाङ्गता भएका सबै व्यक्तिहरुलाई एउटै समान धरातलमा राखी समान संरक्षण, सेवा तथा सुविधा उपलब्ध गराउनेतर्फ लक्षित भएको देखिन आउँछ । यसभन्दा अघि यस अदालतबाट निवेदक बाबु कृष्ण महर्जन विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत भएको सम्बत् २०६१ सालको रिट नं. ३६६६ को परमादेश मुद्दामा अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ ले व्यवस्था गरेबमोजिम अपाङ्गहरुलाई दिनुपर्ने सेवा सुविधा क्रमिक रुपले प्रदान गर्न कार्यक्रम बनाई ऐनको उद्देश्य अनुसारको सेवा सुविधा प्रदान गर्न शुरु गर्नु भनी मिति २०६१।१०।५ मा परमादेशको आदेश जारी भएको पाइन्छ । त्यस्तै रिट नं. ०६५-WO-०७४८ निवेदक महिला कानून र विकास मञ्चको तर्फबाट विमला खड्कासमेत विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत भएको परमादेश मुद्दामा अपाङ्ग महिलाहरुको स्वास्थ्यलाई ध्यान दिई अपाङ्ग व्यक्तिहरुका लागि अस्पताल सार्वजनिक यातायात लगायत सम्पूर्ण Public Places हरुमा अपाङ्गहरुको सरल र सहज पहुँच हुन सक्ने गरी नीति र कार्यक्रम बनाई लागु गर्न स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय र महिला बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको नाउँमा मिति २०६७।४।१२ मा निर्देशात्मक आदेश जारी भएको देखिन्छ ।

विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय तर्फबाट परेको लिखित जवाफमा नेपाल सरकारले आफ्नो नीति तथा कार्यक्रममा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुका लागि विभिन्न किसिमका कार्यक्रमहरु समावेश गरी संचालन हुँदै आएको र यस अदालतबाट विभिन्न मुद्दाहरुमा जारी भएका परमादेश एवम् निर्देशात्मक आदेशबमोजिमको विभिन्न कार्यहरु भएको भन्ने उल्लेख गरिएको पाइन्छ ।

अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ को दफा २(क) मा अपाङ्ग भन्नाले “सामान्य दैनिक चर्या गर्न शारीरिक वा मानसिक तवरले असमर्थ वा अक्षम भएको नेपाली नागरिकलाई सम्भन्नुपर्छ । सो शब्दले कानो, अन्धो, बहिरो, लाटो, लठेब्रो, लुलो, कुँजो, लङ्गडो, खोरण्डो ढुँडो वा सुस्त मनस्थिति भएको व्यक्तिलाई समेत जनाउँछ” भनी अपाङ्गको परिभाषा गरिएको पाइन्छ । त्यस्तै सो ऐनका दफा २(ख) मा असहाय अपाङ्ग भन्नाले “जायजैथा केही नभएका वा स्याहार सुसार गर्ने कोही नभएका आफ्नै रोजगारी गरी खान नसक्ने व्यक्तिलाई समेत जनाउँछ” भनी परिभाषित गरिएको पाइन्छ । सोही ऐनको दफा ९ मा यस ऐनमा व्यवस्था गरिएका तथा अन्य उपलब्ध हुन सक्ने सुविधा तथा सहूलियतहरु प्रदान गर्दा अपाङ्ग मध्ये बढी मात्रामा अपाङ्ग भएका व्यक्तिको अवस्थालाई ध्यानमा राखी प्रदान गर्न सकिनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको देखियो । उक्त ऐनमा गरिएको अपाङ्गको परिभाषालाई हेर्दा सबै प्रकारका अपाङ्गता भएको व्यक्तिहरुलाई एउटै वर्ग र श्रेणीमा राखी अपाङ्गको परिभाषा गरिएको देखिन आउँछ ।

वस्तुतः सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको सामान्य जीवनयापनमा आ-आफ्नो कठिनाई एवम् अपाङ्गताको आ-आफ्नै प्रकारको संवेदनशीलता रहेको हुन्छ भन्ने कुरामा विवाद हुन सक्तैन । तर सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुलाई निरपेक्ष रूपमा एउटै समान धरातलमा राखी सोहीबमोजिम समान सेवा र सुविधा उपलब्ध गराउँदा हाम्रो संविधानले व्यवस्था गरेको सकारात्मक विभेदको सिद्धान्तको पालना नहुने अवस्था आउँछ । सबै प्रकारका अपाङ्गलाई राज्यको तर्फबाट संरक्षण सेवा सुविधा प्रदान गरिनुपर्ने कुरामा विवाद हुन सक्तैन । तर सबै प्रकारका अपाङ्गहरुलाई एउटै धरातलमा राखी समान व्यवहार गर्दा असमान हुनजान्छ जुन समानताको सिद्धान्तको मूल मर्मको विपरित हो । यस अर्थमा अपाङ्गहरु बीच पनि अपाङ्गताको आधारमा वर्गिकरण गरी सोहीबमोजिमको संरक्षणको आवश्यकता छ भन्ने कुरामा पनि दुईमत हुन सक्तैन ।

विपक्षी मन्त्रिपरिषद्को लिखित जवाफमा पनि व्यक्तिहरुमा विभिन्न किसिमबाट अपाङ्गता हुने भएकाले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरु बीच पनि वर्गिकरण गरी आवश्यकताको आधारमा थप व्यवस्था गर्नुपर्ने अवस्था रहेको भनी अपाङ्गता भएको व्यक्तिहरु बीचको वर्गिकरणको आवश्यकतालाई

स्वीकार गरिएको देखिन्छ । सोही लिखित जवाफमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको अधिकार संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नको निम्ति बनेको United Nations Conventions on Rights of Persons with Disabilities को नेपाल पक्ष राष्ट्र भई सकेको परिप्रेक्ष्यमा संविधान एवम् उक्त महासन्धीको भावना अनुसार अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐनमा समेत परिमार्जन गर्नुपर्ने आवश्यकता रही सो सम्बन्धी गृहकार्यसमेत भई रहेको भन्ने उल्लेख भएको परिप्रेक्ष्यमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको हित संरक्षण, सशक्तिकरण एवम् विकास गर्ने सम्बन्धी कानून निर्माण गर्दा वा भईरहेका कानूनी व्यवस्थाको संशोधन गर्दा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरु बीच उचित र विवेकसम्मत वर्गिकरण गर्नु र निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ को उपदफा ७ को देहाय (ड) मा अपाङ्ग व्यक्तिहरुको लागि छुट्याइएको पाँच प्रतिशत पदमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको स्थिति हेरी विवेकसम्मत मापदण्ड कायम गरी मनासिव आधारमा निजामती सेवामा पदपूर्ति गर्ने मापदण्ड तयार गरी कार्यान्वयन गर्नु भनी विपक्षी नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय नाउँमा निर्देशात्मक आदेश जारी हुने ठहर्छ । आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत् विपक्षीलाई दिई दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

न्यायाधीश

उक्त आदेशमा हामी सहमत छौं ।

न्यायाधीश

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत : विश्वनाथ भट्टराई

कम्प्यूटर सेटिङ : विकेश गुरागाई

इति सम्बत २०७० साल मंसिर महिना २० गते रोज ५ शुभम्।